

УДК 930.2:82–94:378.4(477.74–21)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2\(26\).245120](https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245120)

Самодурова Віра Володимирівна,

головний бібліограф Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ДИМ З МЕТЕОРОЛОГІЧНИМ МЕЗОНІНОМ, АБО ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ, З ДОСТОВІРНИХ ДЖЕРЕЛ ПОЧЕРПНУТІ, ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ДОПОВНИТИ ІСТОРІЮ УНІВЕРСИТЕТУ

На основі цінних і рідких видань, що зберігає Наукова бібліотека, виявлені та представлені на широкий розгляд читачів деякі маловідомі факти з історії кафедр Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Відкривається сторінка діяльності однієї з науково-допоміжних установ, які діяли в структурі університету протягом XIX–XX ст. Досліджені історичні факти виникнення та особливості функціонування метеорологічної станції при кафедрі фізики та фізичної географії на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету. Розкриті її поступова трансформація в магнітно-метеорологічну обсерваторію, потім – в Одеську геофізичну обсерваторію та в Одеську гідрометеорологічну обсерваторію як складову частину Одеського гідрометеорологічного центру Чорного та Азовського морів. Охарактеризовані основні дійові особи, які причасні до життя цих установ.

Ключові слова: історія Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, кафедра фізичної географії, кафедра географії, метеорологія, кліматологія, магнітно-метеорологічна обсерваторія, метеорологічна станція, Одеська геофізична обсерваторія.

У тих, хто викладає або вчиться, або по волі служби буває в головному корпусі університету на Дворянській вулиці, може виникнути питання: що за дивну споруду розміщено на його стіні, що виходить у внутрішній дворик: веранда, балкон, або лоджія, і для чого вона там? Такі питання не раз ставилися перед шанувальниками рідної alma mater. Відповідь можна отримати, занурившись у книги і документи, пов'язані з історією Одеського університету, який, як відомо, на початку свого існування займав тільки одну будівлю, що саме і знаходилася на Дворянській вулиці.

З'явився цей невеликий балкон у зв'язку з початком метеорологічних досліджень в університеті, які безпосередньо пов'язані з географічною наукою, вивчення якої передбачалося з моменту відкриття Новоросійського університету. Саме про метеорологічні дослідження, становлення вивчення наук про Землю,

про викладачів та професорів, діяльність яких розкриває напрямки наукових досліджень в університеті, й йдеться мова у статті.

Ця тема неодноразово піднімалася у різних публікаціях та виданнях: як безпосередніх учасників тих подій (Лапшин В. І. [23; 24], Клосовський О. В. [1–22], Точидловський І. Я. [42]), так і подальших дослідників¹.

Цікаво дізнатися, що історія викладання географії в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова почалася на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету на кафедрі фізичної географії з кабінетом фізичної географії та метеорологічною обсерваторією (за Загальним статутом імператорських російських університетів 1863 р.) [25].

Тим часом до Одеси, в молодий ще Новоросійський університет, переїжджали на постійну роботу вже відомі вчені, які отримали визнання у вже зарекомендованих університетських центрах країни: професори М. І. Головкинський та І. Ф. Синцов – із Казані, проф. М. Д. Пильчиков – із Харкова, проф. О. О. Ковалевський – із Києва та ін. У 1865 р. у складі фізико-математичного факультету була створена об'єднана кафедра фізики та фізичної географії, куди на завідування перший ректор університету – заслужений проф. І. Д. Соколов запросив із Харкова фізика проф. В. І. Лапшина². Йому довелося, крім фізики, викладати ще й фізичну географію, про що свідчить раритетне видання «Протоколи засіданий совета Новороссийского университета»: «Розглядали подання фізико-математичного факультету, в якому він клопочеться про призначення в поточному акад. році орд. проф. Лапшину додаткового винагородження в розмірі 1200 руб. за читання лекцій з фізичної географії та метеорології» (пер. – В. С.) [33].

Кабінет фізики та фізичної географії з самого початку теж був загальним для цих двох спеціальностей. Для кращої організації та поповнення експонатів кабінету проф. В. І. Лапшин неодноразово отримував дозвіл на відрядження [34]. «Професор Лапшин під час канікул здійснив поїздки на острів Санторин, де відбувається вулканічне виверження. Представив опис цього цікавого явища і повідомив, що колекцію мінералів, порід і т. д. приносить в дар кабінету фізичної географії та мінералогічному кабінету» [30]. У згаданих вже «Протоколах» є свідчення про постійне клопотання перед адміністрацією університету: «Фізичний кабінет поміщається так тісно, що немає можливості

¹ Развитие наук о Земле / Амброз Ю. А., Зелинский И. П. *Очерки развития науки в Одессе*. Одесса, 1995. С. 188–248 ; Науки про Землю в Одеському (Новоросійському) університеті / Є. А. Черкез, Я. М. Біланчин, Є. Н. Красеха, Є. П. Ларченков, О. Г. Топчієв, Ю. Д. Шуйський. Одеса, 2010. 102 с. (Розвиток науки в Одеському (Новоросійському) університеті ; вип. : Географічні та геологічні науки) ; Шуйський Ю. Д. Кафедра фізичної географії та природокористування Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Геогр. та геол. науки*. 2010. Т. 15. Вип. 5. С. 6–18 ; Розвиток наук геолого-географічного циклу. *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. Одеса, 2015. С. 189–198 ; Шуйський Ю. Д. Фізична географія в Одеському університеті. *Укр. геогр. журн.* 2015. № 3. С. 60–64.

² Лапшин Василь Іванович (1809–1888) – фізик, географ, професор Новоросійського університету з 1865 по 1870 рр. У складі кількох експедицій вивчав природу Чорного та Середземного морів для умов прокладання міжнародного телеграфного кабелю Європа–Індія. За його участю в центральній частині Чорного моря вперше були відкриті глибини більше 1000 м.

влаштувати практичні заняття студентів. Саме пояснення приладів надзвичайно важко проводити і немає приміщення для приладів, які вже замовлені і повинні бути скоро отримані» [32].

В одному, на наш час цінних та рідкісних видань, а саме в книзі «Из воспоминаний проф. В. И. Лапшина», вчений давав таку характеристику своїй діяльності у цей період: «На перших порах довелося звернути особливу увагу на облаштування фізичного кабінету, який був знайдений мною вкрай бідним. Значна сума грошей вжита була на придбання капітальних інструментів з-за кордону від першорядних механіків...» [23, с. 10].

За проф. В. І. Лапшина в університеті вперше були позначені провідні напрямки наукових фізико-географічних досліджень – метеорологія, кліматологія та океанографія. За допомогою метеорологічних приладів визначалася сонячна радіація, атмосферний тиск, напрямок і швидкість вітру, температура, вологість повітря і ґрунту, атмосферні опади, сніговий покрив, хмарність, атмосферні явища. Перш за все, на метеорологічній станції повинно було бути окреме місце для приладів, а також приміщення для встановлення автоматичних реєстраторів і обробки даних спостережень. Для таких цілей у грудні 1865 р. і був споруджений на другому поверсі головного корпусу університету особливий жалюзійний балкон, звернений на північний схід, який залишився там до теперішнього часу, а флюгер та дощомір встановили над ним на даху будівлі університету на висоті близько 22 м. Сам В. І. Лапшин багато часу приділяв вдосконаленню станції: конструював самописні прилади і, навіть, побудував реєструючий анемограф, тобто вимірювальний прилад для безперервного автоматичного запису швидкості та напрямку вітру [24].

У перші роки існування станція обмежувалася спостереженнями шість разів на день (у 6, 10, 14, 16, 18 і 22 год.) та оприлюдненням їх результатів у газеті «Одесский вестник», одночасно висилаючи їх телеграмами у Петербург і Париж. Надалі обсяг роботи станції значно розширився. За наполяганням В. І. Лапшина був збільшений штат кафедри, що зафіксовано у «Протоколах засідань совета Новороссийского университета». Так, у засіданні від 20 січня 1866 р. записано наступне: «Фізико-математичний факультет просить клопотання перед вищим начальством про підвищення суми, що відпускається в даний час на утримання консерваторів, до цифри нормального штату, щоб мати можливість визначити третього зберігача кабінету, якому можна було б доручити фізичний кабінет і виробництво спостережень в метеорологічній обсерваторії. Для занять цієї посади факультет представляє, згідно з рекомендацією проф. Лапшина, кандидата Харківського університету п. Сталевича»³ [29].

Одним із свідчень про початкові кроки метеорологічних вимірювань, що були здійснені вченими університету, є запис: «Почалися при мені [Лапшині]

³ Сталевич Вікентій Йосипович став спостерігачем метеорологічної станції з 1867 р., займався цією справою протягом 27 років з вичерпною точністю і акуратністю.

метеорологічні спостереження в університеті за загальноприйнятою у нас програмою Головної фізичної обсерваторії в Петербурзі» [23, с. 10]. Річ у тому, що у 1872 р. Головна фізична обсерваторія приступила до видання метеорологічного бюлетеня і складання щоденної синоптичної карти Європи і Сибіру, отримуючи телеграфні метеорологічні зведення спочатку з 26-ти вітчизняних і 2-х зарубіжних станцій. З плином часу ця мережа швидко росла. Тому, створена в університеті з ініціативи В. І. Лапшина метеорологічна станція як установа, де проводились регулярні спостереження за станом атмосфери і атмосферних процесів, увійшла до метеорологічної мережі країни. До речі, в документах університету того часу («Протоколы заседаний совета Новороссийского университета», «Краткие отчеты о состоянии и деятельности Новороссийского университета», «Записки Новороссийского университета» та ін.) вона називається як метеорологічна обсерваторія.

Проф. В. І. Лапшин, який, за висловлюванням своїх колег, відрізнявся «рідкісною любов'ю до науки», завідував обсерваторією чотири роки – до травня 1870 р. Надалі усім цим господарством опікувався проф. Ф. Н. Шведов⁴, якого призначили завідувачем кафедри фізики та фізичної географії і який з 1870 до 1880 рр. одночасно з фізикою викладав в університеті фізичну географію. Велику увагу з його боку було приділено поліпшенню методів спостережень у метеорологічній обсерваторії, тому він значно розширив та переобладнав фізичний кабінет, поповнив його необхідними метеорологічними і магнітними приладами, в тому числі деякими самописними інструментами [35]. До того ж для лаборантів і зберігачів кабінетів в університеті була вироблена спеціальна інструкція, що теж сприяло упорядкуванню роботи [36; 37]. Під час викладання фізичної географії проф. Ф. Н. Шведов здійснив вельми цінні дослідження: в теорії зв'язку кількості опадів з шириною шарів стовбура дерева, у вивченні в лабораторних умовах питання про походження блискавки і циклонічних рухів в атмосфері. Він вперше звернув увагу на структуру і форму градин, чим дав сильний імпульс вченим для більш детального вивчення цього метеора.

Через 10 років в університеті з'явився спеціаліст за фахом суто фізичної географії – колишній приват-доцент Київського, потім Санкт-Петербурзького університетів, О. В. Кловський⁵, якому випало складати магістерські іспити в Одесі. У вже згаданих «Протоколах» від 6 жовтня 1880 р. історія залишила нам цікавий запис: «...в донесенні Раді професори Шведов та Умов мали честь клопотати перед фізико-математичним факультетом про обрання кандидата фізико-математичних наук, магістранта з фізичної географії,

⁴ Шведов Федір Никифорович (1840–1905) – фізик, доктор наук (1870), професор (1870). Вперше в науці відкрив пружність форми і аномалію в'язкості колоїдних розчинів. Засновник всесвітньо відомої методики вивчення річних кілець дерев – дендрохронології. Ректор (1895–1903) Новоросійського університету.

⁵ Кловський О. В. (1846–1917) – видатний фізик-кліматолог. Ініціатор застосування математичних та експериментальних методів у метеорології. Член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії наук (1910). Автор фундаментальних праць з погодного режиму, температури і солоності вод Чорного моря. Створив одну із перших в Росії метеорологічних шкіл. Організував найгустішу в країні, на той час, метеорологічну мережу, яка налічувала більше ніж 1700 спостережних станцій.

О. Клосовського обіймати посаду доцента по вакантній кафедрі фізичної географії. Підставами клопотання служать: багатосторонні та ґрунтовні знання з названої науки, виявлені ним на магістерському випробуванні в присутності факультету; а також статті, в яких автор показав знайомство з метеорологічною літературою і вміння обробляти сирий науковий матеріал; і, нарешті, труднощі знайти, що задовольняло б формальним умовам, викладача фізичної географії, кафедра якої не зайнята майже в усіх російських університетах» [38]. У результаті балотування у вченій раді Новоросійського університету О. В. Клосовський виявився обраним більшістю голосів (15 проти 6). А з серпня 1881 р. він був призначений виконуючим обов'язки доцента на кафедрі фізики та фізичної географії. Приймавши на себе весь кафедральний курс з фізичної географії, О. В. Клосовський читав лекції з метеорології, метеорологічної оптики, атмосферної електрики, земного магнетизму і океанографії, об'єднавши всі предмети в один загальний курс – фізичне землезнавство [8].

14 січня 1883 р., в університеті було відкрито окремий кабінет фізичної географії як навчально-допоміжну установу для кафедри фізики і фізичної географії, до якого увійшла вже існуюча метеорологічна станція 2-го розряду⁶. Невдовзі (7 жовтня 1882 р.), молодий вчений О. В. Клосовський захистив докторську дисертацію, в якій розробляв питання медичної кліматології – складової частини медичної географії. Отримавши у 1884 р. ступінь доктора фізики та фізичної географії, О. В. Клосовський став завідувачем кабінету.

Оскільки проф. Ф. Н. Шведова обрали деканом фізико-математичного факультету університету, кафедрою, фактично, керував саме О. В. Клосовський як ординарний професор. Він доклав максимум зусиль для обладнання повноцінного кабінету та вдосконалення метеорологічної станції, а на даху будівлі університету домігся спорудження справжнього майданчика, де розмістили анемограф та деякі самописці. У тому ж році до кабінету фізичної географії було приєднано додаткові приміщення, які склалися з двох великих кімнат, що давало можливість розширити кабінет та придбати нові цінні інструменти. В таких умовах станція продовжила регулярні спостереження над випаровуванням, коливаннями температури повітря і температурою поверхні⁷. Всі перераховані вище відомості про діяльність метеорологічної станції, яка перебувала в головній будівлі університету, ми маємо можливість дізнатись із розповіді головної діючої особи подій, проф. О. В. Клосовського, познайомив-

⁶ Залежно від обсягу спостережень і робіт станції поділяються на 3 розряди. Метеорологічні станції 1-го розряду здійснюють спостереження, обробку даних і управління роботою метеостанцій 2-го і 3-го розряду, а також забезпечують організації та підприємства відомостями про метеорологічні умови і матеріалами з питань клімату. Метеорологічні станції 2-го розряду проводять спостереження, обробляють і передають дані за результатами спостережень. Метеорологічні станції 3-го розряду проводять спостереження за скороченою програмою.

⁷ Усі спостереження, які проводились на університетській міській станції, детально розроблені і видані О. В. Клосовським з усіма довідковими таблицями у 3-х книгах: «Клімат Одесь» (Одеса, 1893), «Основные элементы климата и смертность г. Одесь» (Одеса, 1895), «Материалы для климатологии юго-запада России» (Одеса, 1899).

шись з його працею «Кафедра физической географии в Имп. Новороссийском университете, 1880–1890»⁸ [6].

Університетська метеорологічна станція стала невід’ємною частиною Мережі південно-західної Росії, заснованої проф. О. В. Клосовським для докладного вивчення кліматичних особливостей краю. За пропозицією проф. О. В. Клосовського станції його мережі робили додаткові спостереження за грозами, зливами, хуртовинами, сніговими заметами, пиловими бурями і землетрусами. Душею всієї справи був сам творець мережі: керував, збирав матеріал, обробляв його, давав на місця інструктивні вказівки, добував необхідні грошові кошти. Тільки завдяки невтомній енергії проф. О. В. Клосовського мережа весь час розширювалася. На початок 1890-х рр. вона налічувала вже 943 станції.

Всі метеорологічні спостереження мережі друкувалися. До 1 січня 1908 р., за 22 роки існування, вийшло друком 19 томів «Метеорологических обозрений», які є «Трудами метеорологической сети юго-западной России» обсягом 290 друкованих листів та також 11 томів «Летописей Одесской метеорологической обсерватории» обсягом 402 друкованих листа [40, с. 16].

У перші 27 років існування роботи (1866–1893) вимірювання на станції проводились в центральній частині міста, в головному корпусі університету, тому показники могли служити тільки для характеристики кліматичних особливостей саме міста і не могли дати точного уявлення про справжній хід місцевих кліматичних елементів. Внаслідок тісноти і скупченості будівель, тремтіння ґрунту, літнього пилу, сусідства величезних металевих масивів та інших обставин, точні прилади станції відчували постійні перешкоди. У такій тонкій і точній справі як метеорологічні спостереження це є неприпустимим. У подібних умовах неможливі також магнітні визначення. З огляду на те, що розташування обсерваторії серед міських споруд заважає її роботі і спотворює значення магнітно-метеорологічних даних, проф. О. В. Клосовський у 1889 р. почав клопотатися про переміщення станції у більш відповідні умови. Ці прохання увінчалися успіхом – у кінці 1890 р. було отримано повідомлення від міністра народної освіти про виділення коштів на будівництво справжньої метеорологічної обсерваторії поза містом. 5 червня 1891 р. відбулася закладка позаміської будівлі обсерваторії з унікальним обладнанням і приладами. З 1 січня 1894 р., одночасно з вимірюваннями на Дворянській вулиці, метеорологічні спостереження проводились в іншій частині міста – в достатньо відкритій місцевості на Малому Фонтані (Французький бульвар, 89) на відстані 6 км на південь від початкового пункту. Тоді ж О. В. Клосовський домігся і розширення штату для обсерваторії (з 1 вересня 1897 р. спостерігачем на ній став І. О. Трещін).

⁸ Книга складається із 3-х частин: Ч. 1: Общее обозрение физико-географических работ, произведенных в Одессе; Ч. 2: Климат Одессы на основании 38-летних наблюдений (1866–1903) городской метеорологической станции 2-го разряда и 10-летних наблюдений метеорологической обсерватории на Малом Фонтане; Ч. 3: Дополнительные данные о климате Одессы по 10-летним (1894–1903) наблюдениям магнито-метеорологической обсерватории на Малом Фонтане.

Для обсерваторії були зведені такі споруди: основний двоповерховий будинок, одноповерховий флігель, господарські прибудови та численні наглядові павільйони. Викладання геофізичних дисциплін у Новоросійському університеті з часом віддалялося від суто фізичних, у результаті чого назривала реорганізація кафедри. У 1893 р. кафедра фізики та фізичної географії була розділена на кафедру фізики та кафедру фізичної географії. До останньої відійшов кабінет, майданчик на даху, балкон для метеорологічних спостережень та тільки що відкрита метеорологічна обсерваторія.

У 1905 р. О. В. Клосовський розпочав будівництво магнітного павільйону. Вимірювання на балконі головної будівлі університету отримали своє продовження в прекрасно обладнаних лабораторіях тепер вже магнітно-метеорологічної обсерваторії.

За новим загальним університетським статутом 1884 р. у структурі університетів передбачалась окрема кафедра географії [25]. У Новоросійському університеті географічні дисципліни (крім фізичної географії) довгий час не мали постійної прописки [31]. Нарешті кафедра географії отримала своє остаточне місце – на природничому відділенні фізико-математичного факультету⁹. Кілька років поспіль у Новоросійському університеті вона була незайнятою і тільки у 1890 р. обов'язки завідувача кафедри географії був призначений виконувати доктор медицини, приват-доцент (пізніше – професор) з географії І. Л. Яворський¹⁰. Через деякий час той залишив університет. У 1904 р. участь у конкурсі на заміщення посади професора географії, що звільнилася в Новоросійському університеті, взяв приват-доцент Петербурзького університету Г. І. Танфільєв¹¹. Насамперед від О. В. Клосовського він отримав вкрай позитивну характеристику [19]. Наступного року Г. І. Танфільєв переїхав до Одеси і в університеті почалась ера справжньої географії як науки, а кафедру географії він очолював до самої смерті в 1928 р. Це співпало з тим, що кафедра географії отримала приміщення (квартиру помічника інспектора на 3-му поверсі головного будинку, яку передали на користь кафедри географії)¹². Таким чином на початку ХХ ст. одночасно науки про Землю викладались на кафедрах фізико-математичного факультету: на кафедрі фізичної географії (фізико-математичне

⁹ У Новоросійському університеті викладання географічних дисциплін вирішувала спеціальна міжфакультетська комісія, до складу якої входили наступні авторитетні викладачі: професори О. О. Кочубинський, Ф. І. Успенський, Ф. Н. Шведов, Д. І. Азаревич та, на той час, доцент О. В. Клосовський.

¹⁰ Яворський Іван Лаврович (1853–1920) – географ, етнограф, антрополог, мандрівник та дослідник Середньої Азії. У 1876 р. закінчив медичний факультет Казанського університету, до 1879 р. був лейб-медиком і фактичним агентом впливу Російської імперії в Афганістані при дворі еміра Шир-Алі хана.

¹¹ Танфільєв Гаврило Іванович (1857–1928) – фізико-географ, геоботанік, ґрунтознавець. Доктор наук (1912). Фундатор і класик вітчизняної геоботаніки. Один із творців вчення про зони природи. Професор Новоросійського університету (1905–1920). Створив учення про доісторичні степи. Склавав першу ґрунтовну карту Європейської Росії, що дало надзвичайно багатий матеріал для фізико-географічного районування країни. Один із засновників наукового луківництва в Росії. Очолював Науково-дослідну кафедру фізичної географії і геології в Одеському інституті народної освіти (1920–1928). Президент Новоросійського товариства дослідників природи (1911–1928).

¹² ДАОО, ф. 45, оп. 4, д. 1933, арк. 15.

відділення), на кафедрах географії та мінералогії і геології (природниче відділення).

У 1907 р. О. В. Клосовський, який виступив за автономію Новоросійського університету, був звільнений і виїхав працювати до Петербургу¹³. Вчений залишив в Одесі плеяду учнів-геофізиків, серед яких найбільш відомими є М. А. Аганін¹⁴, С. Г. Попруженко¹⁵, І. Я. Точидловський, П. Т. Пасальський¹⁶.

Навіть після закриття південно-західної метеорологічної мережі у 1909 р. магнітно-метеорологічна обсерваторія та університетська метеорологічна станція на Дворянській вул. залишалися вельми важливими установами, які мали можливість проводити різноманітні спостереження, однаково важливі і для науки і для вирішення різних практичних питань. При наявності такої кількості різноманітних приладів, обсерваторія та станція були ще й платформою, на якій студенти знайомилися з методами фізико-географічних досліджень. Про всі етапи будівництва, перешкоди і досягнення та поступового перетворення обсерваторії у справжній метеорологічний центр можна дізнатися з численних прижиттєвих книжкових свідчень того часу¹⁷.

Подальша доля кафедри фізичної географії стає зрозумілою з матеріалів, опублікованих у звіті про стан і діяльність Новоросійського університету [26].

¹³ Клосовський О. В. був обраний членом-кореспондентом Академії наук (1910 р.), нагороджений шістьма золотими і двома срібними медалями Академії наук, Російського географічного товариства та Паризької всевітньої виставки. Після смерті вченого, шануючи свого вчителя, члени одеського видавництва «Матезіс», що більш ніж наполовину, складалося з учнів вченого, підписали зворушливий некролог [17], а до 10-річчя від дня смерті О. В. Клосовського у брошурі «Бюлетень Одеської державної геофізичної обсерваторії», яка стала бібліографічною рідкістю, була надрукована стаття, присвячена пам'яті вченого [1].

¹⁴ Аганін Марк Абрамович (Мордахай Аврамович) (1894–1940) – геофізик, член-кореспондент АН УРСР, доктор фізико-математичних наук. З 1919 р. обіймав посаду старшого фізика з земного магнетизму в магнітно-метеорологічній обсерваторії, де потім пропрацював понад 30 років, присвятивши їх вивченню природи дощу. Одночасно працював в Одеському політехнічному інституті керівником практичних занять у фізичній лабораторії. З 1922 р. – завідувач Фізичного інституту ОПІ. У цьому ж році він отримав звання професора і посаду завідувача кафедри фізики Політеху. В останні роки життя відновив педагогічну діяльність в ОДУ.

¹⁵ Попруженко Сергій Георгійович (1868–?) – фізик, метеоролог; закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету, в якому працював з 1890 р. Приват-доцент кафедри фізичної географії. На початку своєї діяльності займався земним магнетизмом, був талановитим винахідником. Викладав в Одеському комерційному училищі; після революції – в Одеському інституті народної освіти.

¹⁶ Пасальський Павло Тимофійович (1871–1900) – геофізик, метеоролог. Закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету (1894), залишився приват-доцентом на кафедрі фізичної географії, штатний спостерігач при магнітно-метеорологічній обсерваторії, зав. її магнітного відділення (з 1896 р.).

¹⁷ Клоссовский А. В. Метеорологические станции в Херсонской губернии. Херсон, б. г. 28 с. ; Його ж. Устройство метеорологической службы на Юге России. Одесса, 1883. 14 с. ; Його ж. Метеорологические наблюдения, произведенные в Одессе, а также на дождевых станциях Херсонской губернии. Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1886. 68 с. ; Його ж. От заведующего метеорологической обсерваторией Новороссийского университета в Одессе. Одесса, 1887. 6 с. ; Його ж. Краткий отчет о деятельности метеорологической обсерватории Новороссийского университета. Одесса, 1888. 10 с. ; Його ж. Об организации физико-географических исследований на юго-западе России. Одесса, 1889. 20 с. ; Його ж. Метеорологическая обсерватория Новороссийского университета. Одесса, 1893. 14 с. ; Краткое описание метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета. Одесса, 1895. 27 с. ; Клоссовский А. В. Прискорбная страница в истории магнито-метеорологической обсерватории Новороссийского университета и метеорологической сети юго-запада России. Одесса, 1902. 32 с. ; Його ж. Двадцать семь лет педагогической и ученой деятельности в имп. Новороссийском университете, 1881–1907. *Последняя страница журналов «Метеорологическое обозрение» («Тр. метеорологической сети юго-запада России», 1887–1908) и «Летописи Магнитно-метеорологической обсерватории Новороссийского университета» (1894–1908), основанных А. Клоссовским.* Одесса, 1908. С. 1–28. ; Його ж. Сорокалетие служения науке и родине. Одесса, 1908. 20 с.

Її посів проф. Б. В. Станкевич¹⁸, який продовжив викладання курсу фізичного землезнавства. Склад кафедри залишався незмінним: магістр фізичної географії, приват-доцент М. С. Панченко, магістрант С. Г. Попруженко і штатні спостерігачі І. Я. Точидловський та М. А. Аганін. Восени 1909 р. у штат кафедри на університетську станцію був прийнятий ще один спостерігач – В. Л. Волошкевич. Тепер вже у двох місцях одночасно (на Французькому бульварі та на Дворянській вул.) вони організували за курсом фізичного землезнавства практичні заняття методам метеоспостережень, керували вправами студентів з електрометеорології, актинометрії, а також навчали їх магнітним вимірам. При цьому в магнітно-метеорологічній обсерваторії тривали варіаційні магнітні вичислювання, які було припинилися зі смертю П. Т. Пасальського. Спостереження в обсерваторії і на міській станції тривали приблизно в тому ж обсязі, як це було під час завідування обсерваторією проф. О. В. Клосовським. За клопотанням проф. Б. В. Станкевича було відновлено друкування праць обсерваторії під заголовком «Ежегодник магнито-метеорологической обсерватории императорского Новороссийского университета». Він редагував перші три випуски щорічника (1908, 1909, 1910). Вчений доклад багато зусиль для відновлення роботи метеорологічної мережі південно-західної Росії, але через брак коштів та часу, зробити це у повному обсязі не вдалося. Після переходу проф. Б. В. Станкевича на роботу в Московський університет завідування магнітно-метеорологічною обсерваторією було доручено проф. М. П. Кастеріну¹⁹, лекції з фізичного землезнавства з 1911 р. перейшли до М. С. Панченка, С. Г. Попруженка і І. Я. Точидловського (читав ще студентам лекції з математичної географії). Через кілька років до них приєднався приват-доцент М. А. Аганін. Охоронцем кабінету фізичної географії був М. М. Акімович²⁰, а спостерігачем на метеорологічній станції працював асистент Фізичного інституту при університеті В. П. Бачин.

Подальшим дослідженням багато в чому сприяла творча ініціатива двох послідовників О. В. Клосовського – І. Я. Точидловського і М. А. Аганіна. Протягом декількох десятиліть поспіль навколо них збиралася здатна молодь. Після 1908 р. тут були виконані дослідження магнітного поля ряду губерній (М. І. Четиркін); розроблялися методи визначення елементів земного магнетизму (Б. В. Верстатевич, С. Г. Попруженко); вивчалися електризація крапель і струменів води (М. А. Аганін), нічне випромінювання (І. Я. Точидловський), чорні бурі; був створений курс лекцій «протигазова метеорологія» (С. Г. Попруженко). Під час Першої світової війни в обсерваторії працювала організована місцевим військово-промисловим комітетом група з перевірки артилерійських шаблонів, що виготовлялися заводами Одеси. З 1917 р. ординарний

¹⁸ Станкевич Борис В'ячеславович (1860–1924) – фізик, доктор фізичних наук, професор Варшавського, Казанського, Московського і Астраханського університетів.

¹⁹ Кастерін Микола Петрович (1869–1947) – фізик, доктор фізики, фахівець з теорії хвильового руху.

²⁰ Акімович Микола Миколайович (нар. 1889 р. в Одесі). Закінчив Рішельєвську гімназію, в 1913 р. – Новоросійський університет. 8 травня 1914 р. призначений охоронцем кабінету фізичної географії. З 1919 р. працював асистентом на кафедрі фізичної географії.

професор фізико-математичного факультету Новоросійського університету І. Я. Точидловський²¹ став директором магнітно-метеорологічної обсерваторії і керував нею до самої своєї смерті у 1942 р.

У, так мовити, перехідний для університету період метеорологічні дослідження не припинялися. Після реорганізації університету у 1920 р. метеорологію та кліматологію, як предмети фізичної географії, викладали студентам на кафедрі географії та геології в Одеському інституті народної освіти, яку очолював вже нам відомий проф. Г. І. Танфільєв²². Магнітно-метеорологічна обсерваторія стала самостійною державною установою, продовжувала вести метеорологічні спостереження, чому сприяв швидкий і цілеспрямований розвиток всієї метеорологічної справи в Україні. Він розпочався після прийняття РНК УРСР декрету від 19 листопада 1921 р. про створення Української метеорологічної служби – Укрмету.

Саме в цей час у країні стала активно розвиватися синоптична метеорологія, зокрема – методи довгострокових прогнозів. У 1924 р. Магнітно-метеорологічну обсерваторію перейменували в Одеську геофізичну обсерваторію²³, де проф. І. Я. Точидловський продовжував свою діяльність як активний організатор наукових досліджень і креативний адміністратор. З цього часу роботи в обсерваторії розвернулись у більшому обсязі. У 1924 р. тут проводилась Всеукраїнська нарада по вивченню земного магнетизму, на якій була створена Магнітна комісія. Обсерваторія проводила магнітні зйомки України і узбережжя Чорного та Азовського морів. Було виявлено декілька магнітних аномалій. Разом зі своїм учнем і послідовником М. М. Акімовичем проф. І. Я. Точидловський організував групу синоптиків для складання синоптичних карт. Цей відділ випускав «Бюлетені погоди» з гідрометеорологічними спостереженнями і короткочасними прогнозами погоди. 31 грудня 1925 р. виповнилося 60 років метеорологічній станції університету. До цієї дати, проаналізувавши дані спостережень за період з 1865 до 1925 рр. в обсерваторії та в університетській станції, співробітники склали новий, дуже важливий для розвитку багатьох галузей народного господарства, зведений аналіз «Клімат Одеси» [41], де вони позначили значно точніші середні і екстремальні показники температур, вологості, хмарності, опадів, швидкості вітрів тощо у порівнянні з більш ранніми кліматичними зведеннями. Протягом 1921–1929 рр. гідрометеорологічна мережа, яка становила основу наукової і виробничої діяльності в галузі гідрометеорології, була не тільки повністю відбудована, але й значно зміцнена.

²¹ Точидловський Ігнатій Якович (1871–1942) – фізик, геофізик, фахівець з загальної та сільськогосподарської метеорології, кліматолог. Досліджував процес нічного випромінювання, встановив його залежність від хмарності, часу заходу і сходу сонця. Вивчав зародкові елементи туману і зливових опадів.

²² Після смерті Г. І. Танфільєва у 1928 р., кафедра географії та геології розділилася на відділення фізичної географії (очолив В. Б. Лебедев) та геології (очолив О. К. Алексеев). У 1931–1934 рр. завідувачем кафедри фізичної географії був доцент Л. В. Кліментов.

²³ Одеська геофізична обсерваторія була підпорядкована Науковому комітету Наркомпросу України при нагляді Укрмету.

Від грудня 1930 р. Укрмет був реорганізований і обсерваторія стала координувати свої роботи вже з Гідрометеорологічним комітетом України (ГІМЕКОМом)²⁴. Саме тоді завершилося формування ще й бюро погоди: в Харкові – Центрального, в Одесі – Південного, в Києві – Правобережного. Південне бюро погоди (організовано при Одеській геофізичній обсерваторії 1 грудня 1928 р.) в майбутньому виділилось із складу обсерваторії та існувало самостійно як Одеське бюро погоди під управлінням гідрометслужби України. Обсерваторія перетворилась в Одеську науково-дослідну геофізичну обсерваторію. На базі наукових секцій і обсерваторій у Харкові, Києві та Одесі був сформований перший в Україні науково-дослідний гідрометеорологічний інститут (ГІМЕІН). В інституті, де крім вже згаданих досліджень в обсерваторіях, вивчались гідрометеори, розподіл гідрометеорологічних характеристик по території України, сонячна радіація. ГІМЕІН і ГІМЕКОМ часто проводили різні наукові й організаційні наради. Так, у 1932 р. було скликано гідрометеорологічний з'їзд в Одесі, на якому обговорювалися заходи більш ефективного обслуговування народного господарства України. В Одесі діяли секції ГІМЕІНу – актинометрії та земного магнетизму. І. Я. Точидловський, М. А. Аганін були обрані дійсними членами інституту, керували цими секціями. З розвитком досліджень зростав авторитет Одеської геофізичної обсерваторії. Під керівництвом М. А. Аганіна, при сприянні Управління із забезпечення судноплавства на Чорному та Азовському морях, були виконані роботи з магнітної зйомки узбережжя цих морів. Для виконання робіт знов виявилась необхідність в організації відділу земного магнетизму, але далеко від міста, без впливу електричного трамваю та інших струсів. Обсерваторія отримала для цих цілей землю, де в подальші роки збудували та ввели в дію магнітні павільйони²⁵.

У відродженому університеті землезнавство отримало сильний поштовх у напрямку активного розвитку у зв'язку з фундацією нового факультету – географічного (1934 р.). В ОДУ з'явилося кілька нових географічних напрямів, зокрема гідролого-метеорологічний. Усі вони базувалися на теоретико-методологічній основі природної географії, як це було і в Новоросійському університеті, і в Одеському інституті народної освіти. На факультеті були організовані кафедри відповідно до принципу географічної спеціалізації з кафедрою метеорології та гідрології (завідувач доц. І. Ю. Калібердін²⁶). Всі кафедри працювали як випускні відповідно до присвоєних спеціальностей. Геофізична обсерваторія, як і деякі інші структурні підрозділи університету (ботанічний

²⁴ До складу ГІМЕКОМу України увійшли 3 метеорологічні обсерваторії (в Києві, Харкові й Одесі), 360 метеорологічних станцій, 1538 дощомірних постів, 13 кульопілотних пунктів, 213 водомірних постів, 8 гідрометричних, 7 випарних і 2 стокові станції та мережа добровільних кореспондентів, яка складалася з 650 пунктів спостережень.

²⁵ У с. Степанівка Комінтернівського р-ну Одеської обл., у 60 км від обсерваторії в місті.

²⁶ Калібердін Іван Юхимович (1898–1942) – декан географічного факультету ОДУ. Закінчив Саратовський державний університет за спеціальністю «географ-гідролог». У 1937–1941 рр. працював в ОДУ на посадах: старшого наукового співробітника Зоолого-біологічного інституту, завідуючого кафедри метеорології та гідрології, декана географічного факультету. На початку війни керував евакуацією університету. Воював на фронтах Другої світової війни з червня 1941 р. у званні капітана 1-го рангу.

сад, бібліотека, астрономічна обсерваторія та ін.), у 1933 р. повернулася до його складу [28]. Спостереження продовжувались. Стаття І. Я. Точидловського «Робота Одеської геофізичної обсерваторії за останні 20 років» дає уяву про стан обсерваторії та її складової частини в головній університетській будівлі [42]. Завдяки науковим досягненням та великому запасу технічних знань, провідні вчені досягли того, що перед 1940 р. ці підрозділи знаходились у першому ешелоні науково-дослідних установ країни з метеорології. Роботи велися навіть під час війни, на її початку колектив обсерваторії забезпечував командування відомостями, необхідними для бойових дій. Попри складність, міська метеостанція працювала безперебійно всі 73 дні оборони міста.

Відразу після війни, у 1944–1945 рр., відповідно до штатного розкладу, була тимчасово відновлена робота науково-дослідних підрозділів університету. Виконання обов'язків директора Геофізичної обсерваторії було покладено на доцента Т. І. Акімовича²⁷. Пізніше до Одеси прибув Харківський гідрометеорологічний інститут, який не зміг повернутися із евакуації до свого зруйнованого міста. Із розповідей очевидців подій: *«Інститутський ешелон відправився із Ашхабада 6 вересня 1944 р., а вже 29 вересня понад 320 осіб – студентів, викладачів, співробітників, а також небагате обладнання інституту і вантажна машина товарним потягом прибули до Одеси. Негайно почалося розквартирування всього колективу. Так, частину викладачів і співробітників тимчасово було розміщено в будинку Одеської геофізичної обсерваторії»* [39]. Перетворившись на Одеський гідрометеорологічний, інститут повністю став задовольняти потреби регіону в підготовці фахівців свого профілю²⁸. Гідролого-метеорологічні спеціальності ОДУ відійшли до колишнього Харківського інженерного гідрометеорологічного інституту. Геофізична обсерваторія стала самостійною Одеською науково-дослідною геофізичною обсерваторією. Гідрометеорологічні дисципліни залишились в університеті тільки в рамках вивчення фізичної географії на кафедрі гідрології та метеорології, де, завдяки зусиллям проф. С. Г. Попруженка, доцентів Н. І. Іванової²⁹ і Б. Л. Гуревича³⁰ та

²⁷ Архів ОНУ імені І. І. Мечникова, ф: Накази, оп. 2-л, спр. 8, арк. 7.

²⁸ 9 липня 1944 р. РНК СРСР прийняла Постанову № 844/221с, одним із пунктів якої було «О перебазировании Харьковского гидрометеорологического института из г. Ашхабада в г. Одессу с переименованием его в Одесский гидрометеорологический институт и с предоставлением ему помещений для учебного корпуса и общежития на 400 человек».

²⁹ Іванова Наталія Іванівна (1884–1948) – закінчила фізико-математичний факультет Одеських вищих жіночих курсів (1912). Спостерігач магнітно-метеорологічної обсерваторії (1908–1920). Обчислювач геофізичної обсерваторії (1920–1941). Доцент кафедри гідрології та метеорології географічного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова (з 1944 р.).

³⁰ Гуревич Борис Лазарович (1904–1968) – кандидат фізико-математичних наук, доцент геолого-географічного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова. Отримав гуманітарну освіту в ОІНО та на математичному відділенні математично-механічного факультету МДУ. Після закінчення аспірантури і до 1941 р. викладав математику в МВТУ імені Баумана. На початку Великої Вітчизняної війни пройшов прискорену військово-метеорологічну підготовку, отримавши кваліфікацію «військового інженера-синоптика», роки війни провів у метеорологічній службі на бойових аеродромах. З 1945 р. викладав в ОДУ, читав курси математики, кліматології, метеорології, статистики. У 1957 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1963 р. перейшов на кафедру економічної географії, де розробляв теоретичні проблеми географії: з економічної оцінки земель, математичних методів в географії та географічних диференціацій і геоструктур.

ст. викладача Я. В. Захаржевського³¹, університетська метеорологічна станція продовжувала вести свої записи. На жаль, університетська метеостанція, на якій спостереження велися з 1865 р., була закрита в 1963 р. В результаті були перервані регулярні 100-річні вимірювання в центрі міста.

Основну інформацію про погоду ми отримували від співробітників Одеської науково-дослідної геофізичної обсерваторії, перейменованої на початку 1980-х років в Одеську гідрометеорологічну обсерваторію Гідрометеослужби СРСР.

У сучасній Україні, після цілої низки перетворень, завдання з гідрометеорологічної діяльності покладені на Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій (МНС) [27]. Одеська гідрометеорологічна обсерваторія стала складовою частиною Одеського гідрометеорологічного центру Чорного та Азовсько-го морів, який є оперативно-виробничою та методичною організацією державної гідрометеорологічної служби України, головною організацією з морського оперативного-прогностичного обслуговування морських галузей господарства України на Азово-Чорноморському басейні. Нині ця поважна установа, що налічує близько 300 співробітників, оснащена складною сучасною апаратурою та засобами зв'язку.

А все починалося з невеличкого балкону на Дворянській вулиці.

Список літератури

1. Клосовський О. В.: некролог // Бюлетень Одес. держ. геофіз. обсерваторії. – Одесса, 1927.– № 4. – С. 2–3.
2. *Клоссовская В. П.* Воспоминания / В. П. Клоссовская // *Природа*. – 1917.– № 11/12. – Стб. 1135–1140.
3. *Клоссовский А. В.* Двадцать семь лет педагогической и ученой деятельности в имп. Новороссийском университете, 1881–1907 // Последняя страница журналов «Метеорологическое обозрение» («Тр. метеорологической сети юго-запада России», 1887–1908) и «Летописи Магнитно-метеорологической обсерватории Новороссийского университета» (1894–1908), основанных А. Клоссовским. – Одесса, 1908. – С. 1–28.
4. *Клоссовский А. В.* И. Л. Яворский и кафедра географии / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908. – 16 с.
5. *Клоссовский А. В.* Кафедра географии и ее представители в русском университете. Ч. 1 : Новороссийский университет: история замещения одной кафедры / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1905. – 22 с.
6. *Клоссовский А. В.* Кафедра физической географии в Имп. Новороссийском университете, 1880–1890 / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1905. – 26 с.
7. *Клоссовский А. В.* Климат Одессы по наблюдениям метеорологической обсерватории императорского Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1893. – 71 с.
8. *Клоссовский А. В.* Конспект лекций по физической географии заслуженного профессора А. В. Клоссовского, 1904/1905 / А. В. Клоссовский. – Одесса : Копельман, 1905. – 284 с.
9. *Клоссовский А. В.* Краткий отчет о деятельности метеорологической обсерватории Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Шульце, 1888. – 10 с.
10. *Клоссовский А. В.* Краткое описание метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Кирхнер, 1895. – 27 с.
11. *Клоссовский А. В.* Материалы для климатологии юго-запада России / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1899. – 9 с.
12. *Клоссовский А. В.* Метеорологическая обсерватория Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Экон. тип., 1893. – 14 с.

³¹ Захаржевський Ярослав Володимирович (нар. 1920 р.) – метеоролог, ст. викладач кафедри фізичної географії ОДУ імені І. І. Мечникова. У 1947 р. закінчив географічний факультет ОДУ. З 1948 р. працював ст. лаборантом на кафедрі метеорології та гідрології, ст. викладачем на кафедрі фізичної географії, викладав курс метеорології, організував та проводив літні учбові практики для студентів-географів.

13. *Клоссовский А. В.* Метеорологические наблюдения, произведенные в Одессе, а также на дождевых станциях Херсонской губернии / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1886. – 68 с.
14. *Клоссовский А. В.* Метеорологические станции в Херсонской губернии / А. В. Клоссовский. – Херсон, [б. г.] – 28 с.
15. *Клоссовский А. В.* Об организации физико-географических исследований на юго-западе России / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1889. – 20 с.
16. *Клоссовский А. В.* Основные элементы климата и смертность г. Одессы / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1895. – 28 с.
17. *Клоссовский А. В.* Основы метеорологии / А. В. Клоссовский – 3-е изд., доп. – Одесса : Mathesis, 1918. – XXVIII, 525 с.
18. *Клоссовский А. В.* От заведующего метеорологической обсерваторией Новороссийского университета в Одессе / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1887. – 6 с.
19. *Клоссовский А. В.* Отзывы о конкурсном кандидате по кафедре географии на физико-математическом факультете, магистре Г. И. Танфильеве / А. В. Клоссовский. – Одесса : Экон. тип., 1904. – 32 с. – Приводяться відгуки засл. професорів О. В. Клосовського, Ф. М. Каменського, В. О. Ротерта, В. Д. Ласкарьова и П. Г. Меликова.
20. *Клоссовский А. В.* Прискорбная страница в истории магнито-метеорологической обсерватории Новороссийского университета и метеорологической сети юго-запада России / А. В. Клоссовский. – Одесса : Экон. тип., 1902. – 32 с.
21. *Клоссовский А. В.* Сорокалетие служения науке и родине / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908. – 20 с.
22. *Клоссовский А. В.* Устройство метеорологической службы на Юге России / А. В. Клоссовский. – Одесса : Зеленый, 1883. – 14 с.
23. *Лапшин В. И.* Из воспоминаний профессора В. И. Лапшина / В. И. Лапшин. – СПб. : тип. В. С. Балашева, 1890. – 20 с.
24. *Лапшин В. И.* Описание нового анемографа / В. И. Лапшин. – Одесса, 1868.
25. Общие уставы императорских русских университетов 1863 и 1884 гг. – Одесса, 1901. – 83 с.
26. Отчет о состоянии и деятельности Новороссийского университета за 1909 г. – Одесса, 1910.
27. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету міністрів України № 1052 від 16 груд. 2015 р. // Офіц. вісн. України.– 2015.– № 102, ст. 3514. – С. 40.
28. Про мережу й контингент університетів УСРР: постанова РНК УСРР // Бюл. Народного комісаріату освіти.– 1933.– № 30/31. – Ст. 147. – С. 2.
29. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1866.– 20 янв. – П. 19
30. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1866.– 16 авг. – П. 9
31. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1866.– 4 окт. – П. 7
32. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1867. – Лютий. – П. 13.
33. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1867.– 23 окт. – П. 13.
34. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1868.– 31 мая. – П. 20.
35. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1871.– 18 янв. – П. 14.
36. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1871.– 13 апр. – П. 13.
37. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1871.– 31 мая. – П. 3.
38. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1880.– 6 окт. – П. 3.
39. *Степаненко С. М.* Историчний шлях Одеського державного екологічного університету / С. М. Степаненко // Причорномор. екол. бюл.– 2007.– № 2. – С. 9–37.
40. *Сытов В. Н.* Памяти А. В. Клоссовского: по архивным материалам / В. Н. Сытов // Вестн. Гидрометцентра Черного и Азовского морей.– 2008.– № 1. – С. 14–21.
41. *Точидловський І. Я.* Клімат м. Одеса: витяг з 60-річних спостережень з 1866 до 1925 / І. Я. Точидловський // Вісті Одес. с.-г. ін-ту.– 1926. – Вип. 2. – С. 111–115.
42. *Точидловський І. Я.* Робота Одеської геофізичної обсерваторії за останні 20 років / І. Я. Точидловський // Вісн. метеорології та гідрології.– 1938.– № 1. – С. 53–58.

References

- [1]. Klossovskiy O. V.: nekrolog [Klossovsky A. V.: necrologue]. *Byuleten Odes. derzh. geofiz. Observatorii [Bulletin of the Odessa State Geophysical Observatory]*. Odessa, 1927, no. 4, pp. 2–3.
- [2]. Klossovskaya V. P. Vospominaniya [Memories]. *Priroda [Nature]*. 1917, no. 11/12, stb. 1135–1140.

- [3]. Klossovskiy A. V. Dvadsat'sem let pedagogicheskoy i uchenoy deyatel'nosti v imp. Novorossiyskom universitete, 1881–1907 [Twenty-seven years of teaching and research activities in the imp. Novorossiysky University, 1881–1907]. *Poslednyaya stranitsa zhurnalov «Meteorologicheskoe obozrenie» (« meteorologicheskoy seti yugo-zapada Rossii», 1887–1908) i «Letopisi Magnitno-meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta» (1894–1908), osnovannykh A. Klossovskim [The last page of the journals «Meteorological Review» («Transactions of Meteorological Network of South-West Russia», 1887–1908) and «Annals of the Magnetic-Meteorological Observatory of the Novorossiysky University» (1894–1908), founded by A. Klossovsky)].* Odessa, 1908, pp. 1–28.
- [4]. Klossovskiy A. V. I. L. Yavorskiy i kafedra geografii [I. L. Yavorsky and the Department of Geography]. Odessa, 1908, 16 p.
- [5]. Klossovskiy A. V. *Kafedra geografii i ee predstaviteli v russkom universitete. Ch. 1: Novorossiyskiy universitet: istoriya zameshcheniya odnoy kafedry [Department of Geography and its representatives in Russian University. Part 1: Novorossiysky University: the history of replacing one department]*. Odessa, 1905, 22 p.
- [6]. Klossovskiy A. V. *Kafedra fizicheskoy geografii v Imp. Novorossiyskom universitete, 1880–1890 [Department of Physical Geography at Imp. Novorossiysky University, 1880–1890]*. Odessa, 1905, 26 p.
- [7]. Klossovskiy A. V. *Klimat Odessy po nablyudeniym meteorologicheskoy observatorii imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta [Climate of Odessa according to observations of the Meteorological observatory of the Imperial Novorossiysky University]*. Odessa, 1893, 71 p.
- [8]. Klossovskiy A. V. *Konspekt lektsiy po fizicheskoy geografii zaslužennogo professora A. V. Klossovskogo, 1904/1905 [Lecture notes on Physical Geography by Honored Professor A. V. Klossovsky, 1904/1905]*. Odessa, 1905, 284 p.
- [9]. Klossovskiy A. V. *Kratkiy otchet o deyatel'nosti meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta [Short report on the activities of the Meteorological observatory of the Novorossiysky University]*. Odessa, 1888, 10 p.
- [10]. Klossovskiy A. V. *Kratkoe opisanie meteorologicheskoy observatorii Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta [Brief description of the Meteorological observatory of the imperial Novorossiysky University]*. Odessa, 1895, 27 p.
- [11]. Klossovskiy A. V. *Materialy dlya klimatologii yugo-zapada Rossii [Materials for Climatology of the South-West of Russia]*. Odessa, 1899, 9 p.
- [12]. Klossovskiy A. V. *Meteorologicheskaya observatoriya Novorossiyskogo universiteta [Meteorological observatory of the Novorossiysky University]*. Odessa, 1893, 14 p.
- [13]. Klossovskiy A. V. *Meteorologicheskije nablyudeniya, proizvedennye v Odesse, a takzhe na dozhdevykh stantsiyakh Khersonskoy gubernii [Meteorological observations made in Odessa, as well as at rain stations in the Kherson province]*. Odessa, 1886, 68 p.
- [14]. Klossovskiy A. V. *Meteorologicheskije stantsii v Khersonskoy gubernii [Meteorological stations in the Kherson province]*. Kherson, b. g., 28 p.
- [15]. Klossovskiy A. V. *Ob organizatsii fiziko-geograficheskikh issledovaniy na yugo-zapade Rossii [On the organization of physical and geographical research in the South-West of Russia]*. Odessa, 1889, 20 p.
- [16]. Klossovskiy A. V. *Osnovnye elementy klimata i smertnost' g. Odessy [The main elements of the climate and mortality of Odessa]*. Odessa, 1895, 28 p.
- [17]. Klossovskiy A. V. *Osnovy meteorologii [Basics of Meteorology]*. Odessa, 1918, XXVIII, 525 p.
- [18]. Klossovskiy A. V. *Ot zaveduyushchego meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta v Odesse [From the head of the Meteorological observatory of the Novorossiysky University in Odessa]*. Odessa, 1887, 6 p.
- [19]. Klossovskiy A. V. *Otzyvy o konkursnom kandidate po kafedre geografii na fiziko-matematicheskoy fakultete, magistre G. I. Tanfileve [Reviews of the competitive candidate for the Department of Geography at the Faculty of Physics and Mathematics, Master G. I. Tanfiliev]*. Odessa, 1904, 32 p.
- [20]. Klossovskiy A. V. *Priskorbnyaya stranitsa v istorii magnitno-meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta i meteorologicheskoy seti yugo-zapada Rossii [An unfortunate page in the history of the Magneto-Meteorological Observatory of Novorossiysky University and the Meteorological Network of South-West Russia]*. Odessa, 1902, 32 p.
- [21]. Klossovskiy A. V. *Sorokaletie sluzheniya nauke i rodine [Fortieth anniversary of service to science and homeland]*. Odessa, 1908, 20 p.
- [22]. Klossovskiy A. V. *Ustroystvo meteorologicheskoy sluzhby na Yuge Rossii [Meteorological service arrangement in the South of Russia]*. Odessa, 1883, 14 p.
- [23]. Lapshin V. I. *Iz vospominaniy professora V. I. Lapshina [From the memoirs of Professor V. I. Lapshin]*. SPb, 1890, 20 p.
- [24]. Lapshin V. I. *Opisanie novogo anemografa [Description of the new anemograph]*. Odessa, 1868.

- [25]. *Obshchie ustavy imperatorskikh russkikh universitetov 1863 i 1884 gg.* [General Statutes of Imperial Russian Universities 1863 and 1884]. Odessa, 1901, 83 p.
- [26]. *Otchet o sostoyanii i deyatelnosti Novorossiyskogo universiteta za 1909 g.* [Report on the status and activities of Novorossiysky University for 1909]. Odessa, 1910.
- [27]. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy № 1052 vid 16 hrud. 2015 r. [On approval of the Regulation on the Civil Service of Ukraine for Emergencies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1052 of 16 December, 2015]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Herald of Ukraine]. 2015, no. 102, st. 3514, pp. 40.
- [28]. Pro merezhu y kontynhent universytetiv USRR: postanova RNK USRR [On the network and contingent of universities of the UkrSSR: the decision of the CPC of the UkrSSR]. *Biuletyn Narodnoho komisariatu osvity* [Bulletin of the People's Commissariat of Education]. 1933, no. 30/31, st. 147, pp. 2.
- [29]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1866, 20 Jan., p. 19.
- [30]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1866, 16 Aug., p. 9.
- [31]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1866, 4 Okt., p. 7.
- [32]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1867, Febr., p. 13.
- [33]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1867, 23 Okt., p. 13.
- [34]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1868, 31 May, p. 20.
- [35]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1871, 18 Jan., p. 14.
- [36]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1871, 13 Apr., p. 13.
- [37]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1871, 31 May, p. 3.
- [38]. *Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1880, 6 Okt., p. 3.
- [39]. Stepanenko S. M. Istorychnyi shliakh Odeskoho derzhavnogo ekolohichnoho universytetu [Historical way of Odessa State Ecological University]. *Prychornomor. ekolohich. biuletyn* [Black Sea Ecological Bulletin]. 2007, no. 2, pp. 9–37.
- [40]. Sytov V. N. Pamyati A. V. Klossovskogo: po arkhivnym materialam [In memory of A. V. Klossovsky: based on archival materials]. *Vestn. Gidromettsentra Chernogo i Azovskogo morey* [Bulletin of the Hydrometeorological Center of the Black and Azov Seas]. 2008, no 1, pp. 14–21.
- [41]. Tochydlovskiy I. Ya. Klimat m. Odesa: vytyah z 60-richnykh sposterezhen z 1866 do 1925 [Climate of Odessa: an excerpt from 60 years of observations from 1866 to 1925]. *Visti Odes. s.-h. in-tu.* [Proceedings of the Odessa Agricultural Institute]. 1926, iss. 2, pp. 111–115.
- [42]. Tochydlovskiy I. Ya. Robota Odeskoï heofizychnoi observatorii za ostanni 20 rokov [Work of the Odessa Geophysical Observatory for the last 20 years]. *Bulletin meteorolohii ta hidrolohii* [Bulletin of Meteorology and Hydrology]. 1938, no. 1, pp. 53–58.

Надійшла 10.09.2021 р.

Ілюстрації

*Лл. 1. Лапшин Василь Іванович
(1809–1888) – доктор математичних
наук, професор*

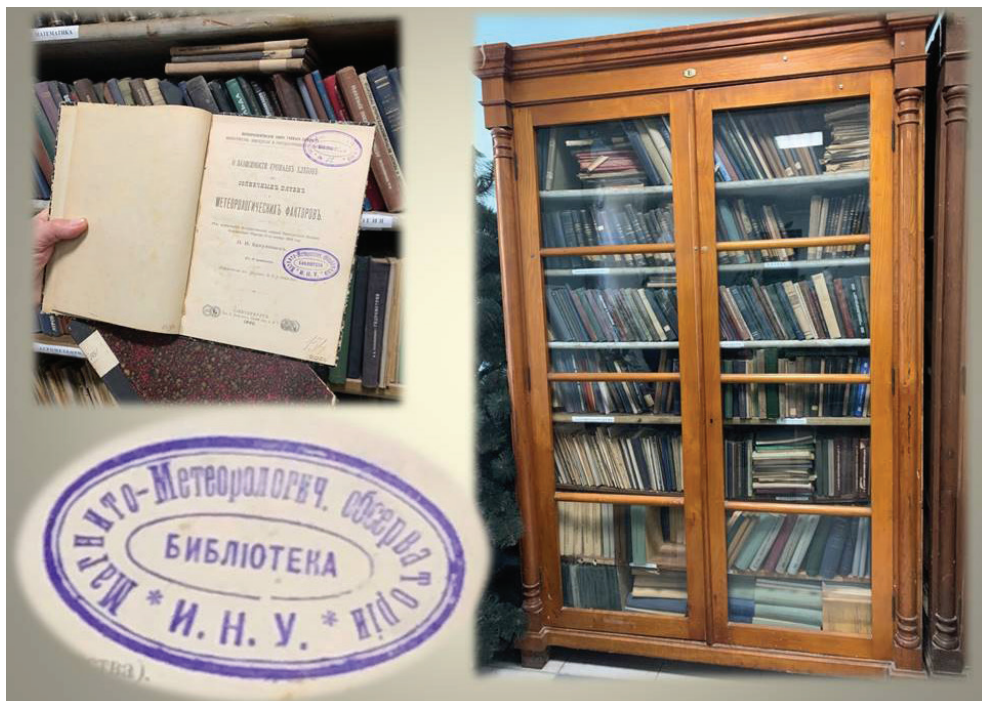
*Лл. 2. Шведов Федір Никифорович
(1840–1905) – доктор фізики,
професор*

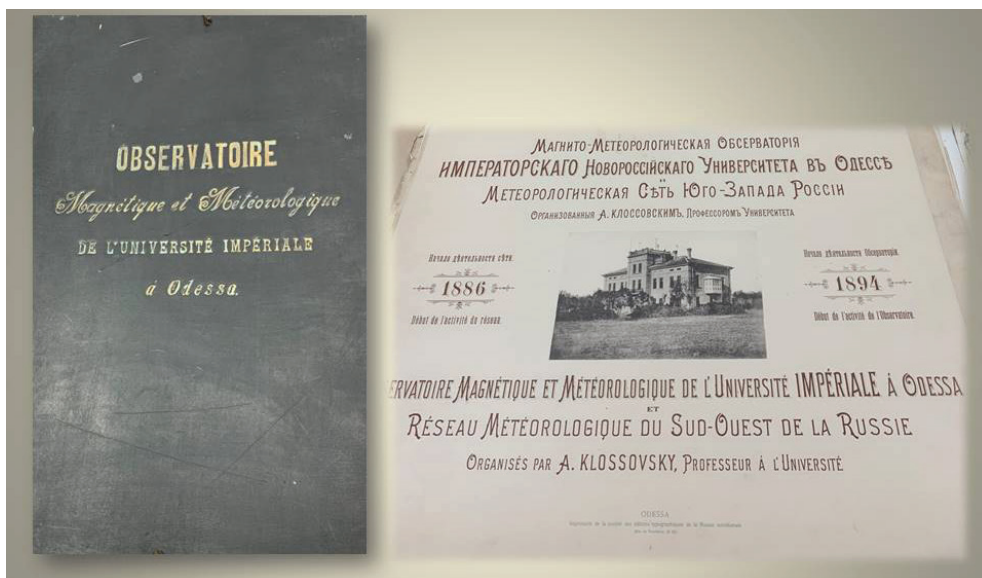
*Лл. 3. Кловоський Олександр Вікентійович
(1846–1917) – доктор фізичної географії,
професор*

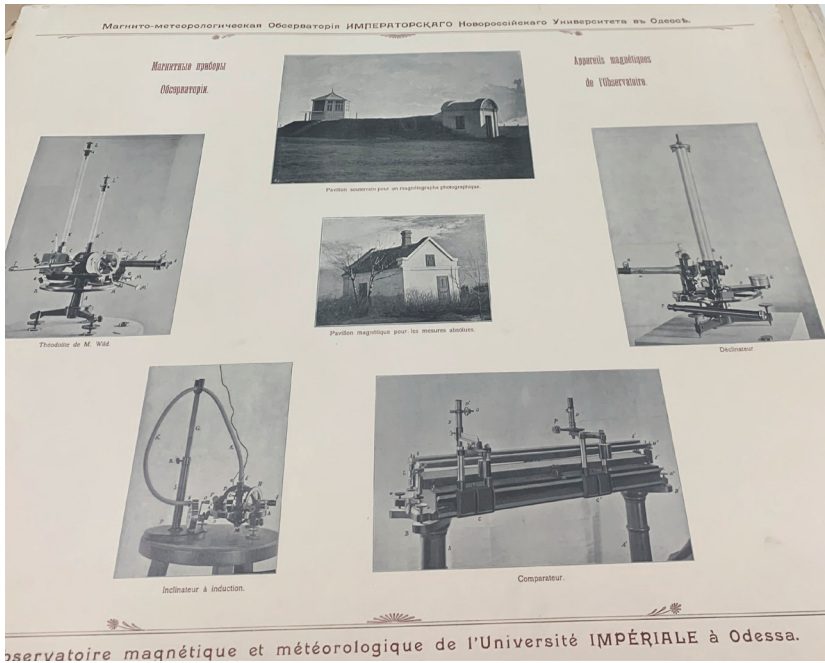
*Лл. 4. Точидловський Ігнатій Якович
(1871–1942) – доктор геофізики,
професор*

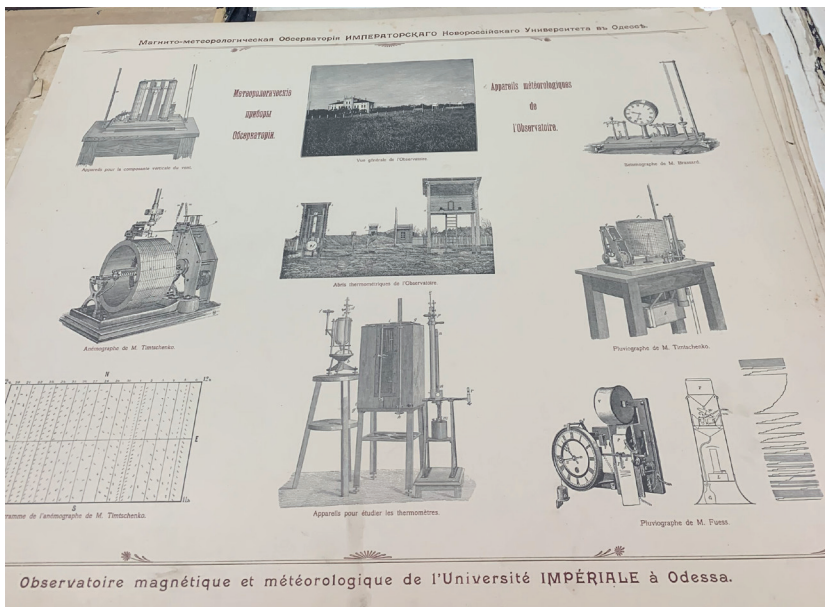
Іл. 5. Бібліотека Магніто-метеорологічної обсерваторії Новоросійського університету

Іл. 6. Альбом Магніто-метеорологічної обсерваторії Імператорського Новоросійського університету в Одесі, підготовлений для Всесвітньої виставки в Парижі (1900)

Лл. 7. Магнітні прилади Магніто-метеорологічної обсерваторії Імператорського Новоросійського університету

Лл. 8. Метеорологічні прилади Магніто-метеорологічної обсерваторії Імператорського Новоросійського університету

Samodurova V.V.,

Chief Bibliographer Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**HOUSE WITH METEOROLOGICAL MESONIN,
OR SOME INFORMATION FROM RELIABLE SOURCES
THAT CONTRIBUTES TO COMPLETING THE HISTORY
OF THE UNIVERSITY**

Summary

The article deals with the history of the institutions where meteorological and geomagnetic research originated and developed in the south of Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries as well as their close ties with the history of the Department of Physical Geography, Faculty of Physics and Mathematics of the Novorossiysky University. Professors of Novorossiysky University V. I. Lapshin and F. N. Shvedov were those to whom the Department of Physical Geography owed its appearance. Teaching meteorological disciplines and scientific observations were initially conducted by the staff of the Department at the meteorological station of the University. In 1894, thanks to the efforts of prof. A. V. Klosovsky a special Meteorological observatory was constructed in the area of the Small Fountain of Odessa. In 1905, geomagnetic measurements were launched. Research works at the Magnetic Meteorological Observatory were carried out under the guidance of a number of scientists-geophysicists, M. A. Aganin, S. G. Popruzhenko, I. Ya. Tochidlovsky and P. T. Pasalsky being the most famous. In 1920, the University was closed and Observatory was transformed into an independent Odessa Geophysical Observatory. As soon as the Odessa State University was restored in 1933, the Observatory was given back to its *Alma mater*. However, since the postwar years it has been a part of the Odessa Hydrometeorological Center of the Black and Azov Seas.

Keywords: history of the Odessa I. I Mechnikov National University, Department of Physical Geography, Department of Geography, Meteorology, Climatology, Magneto-Meteorological Observatory, Meteorological Station, Odessa Geophysical Observatory.